

ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ ІСТИНИ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Андрій Павлишин

*Доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка,
кандидат юридичних наук*

Проблемам доказування у кримінально-процесуальній науці відводиться посилена увага учених-правознавців, а також практичних працівників правоохоронних органів і судів. Але оскільки така діяльність багатогранна і вимагає постійного удосконалення, виходячи з реального стану злочинності, її динаміки, проблеми удосконалення кримінально-процесуальної діяльності і доказування зокрема не можуть втрачати своєї актуальності. При цьому необхідно враховувати і ту обставину, що необхідною умовою ефективного виконання судами і правоохоронними органами кримінально-процесуальної діяльності є організація їх роботи на науковій основі. Це, своєю чергою, вимагає від кримінально-процесуальної науки глибокого вивчення теоретичних і практичних проблем, які висуваються суддівсько-слідчою практикою. В той же час постійне накопичення великого емпіричного матеріалу, певні теоретичні узагальнення, отримані в процесі боротьби із злочинністю, а також розвиток природничих і технічних наук, котрі формують нові уявлення про пізнання і пропонують нові методи пізнання, які проникають в науку кримінального процесу, об'єктивно призводить до якісних змін в надрах цієї науки. Усе це викликає необхідність поглибленого вивчення теоретичних проблем кримінального процесу, оскільки без розробки методологічних основ цієї галузі знань неможливо здолати труднощі теоретичного і прикладного характеру, які виникають в діяльності правоохоронних органів і судів. До таких проблем, поза сумнівом, можна віднести і дослідження питання істини у кримінальному судочинстві.

Беручи до уваги викладене, та й те, що в Україні все ще триває робота над підготовкою проекту нового кримінально-процесуального кодексу, видається за доцільне ще раз зупинитися на проблемі істини у кримінальному судочинстві з позиції сьогодення.

Як відомо, різним типам (видам, моделям) кримінального процесу притаманна своя процесуальна форма. Загалом усі типи процесу можна умовно поділити на три види: слідчо-розшукний, змагальний та змішаний з переважанням або слідчо-розшукних, або змагальних елементів. В реальності сьогодні функціонують два з них: змагальний та змішаний тип кримінального процесу, з відповідними особливостями.

Процесуальна форма кожного з наведених типів кримінального процесу так чи інакше будується, виходячи, в тому числі, із можливості встановлення істини у кримінальних справах. Не заперечуючи існування істини загалом, процесуальна форма змагального і змішаного процесу, у той же час, побудована, виходячи із різного розуміння істини як філософської так і правової категорії.

Не звертаючи окремої уваги на філософських підходах до розуміння істини, оскільки це виходить за межі даного дослідження, зазначу, що у теорії кримінального процесу сьогодні існує три концепції розуміння істини: концепція об'єктивної істини, концепція процесуальної (формальної) істини та концепція конвенційної істини [1, с.18-22].

У змагальному процесі (країни англосаксонської системи права та деякі країни континентальної системи права, зокрема, західної та центральної Європи), процесуальна форма побудована, виходячи із концепції процесуальної (формальної) істини. Представники наукових шкіл змагального процесу зазначають, що істина у кримінальних справах є результатом суб'єктивного пізнання, залежить від багатьох суб'єктивних чинників суб'єкта пізнання – слідчого, прокурора, суду і заперечують можливість встановлення істини об'єктивної. У зв'язку з цим відомий французький процесуаліст XIX століття Елі зазначав: «замість об'єктивної істини суддя може досягнути тільки суб'єктивного переконання, а метою кримінального процесу є «повне виявлення судової істини», «людині не дана можливість досягти абсолютної достовірності; вона задовольняється відносною достовірністю, якої вона досягає тільки через усі пристрасті та всю свою недосконалість, які її збуджують і пригнічують... Все що можна вимагати від людського правосуддя – це добросовісне дослідження і розумна впевненість» [2, с. 64]. Подібного роду міркування висловлювали практично усі російські дореволюційні процесуалісти (І.Я. Фойницький, І.В. Михайловський, В.К. Случевський) [3, с. 164-166; 4; 5, с.397] та й навіть деякі радянські (А.Я. Вишинський, С.А. Голунський, С.В. Курильов) [6, с. 33-36; 7, с. 61-62; 8, с. 63-74]. Як наслідок, під істиною у змагальному кримінальному процесі розуміють те, що встановив суд у результаті розгляду справи з відповідною вірогідністю (імовірністю), за відсутності розумних сумнівів для протилежного висновку. Однак загалом істина не відіграє якоїсь особливої ролі у змагальному кримінальному процесі, значно поступаючись доцільності.

Для змішаного кримінального процесу, який існував на теренах колишнього радянського простору, та й з деякими змінами у сторону змагальності існує і у державах пострадянського простору сьогодні, зокрема й в Україні, процесуальна форма будується на основі концепції об'єктивної істини. Вона, своєю чергою, базується на матеріалістичній діалектиці, згідно з якою, оскільки матерія володіє здатністю до відображення, а людина здатна ці відображення пізнати об'єктивно, у кримінальному процесі можна пізнати об'єктивну істину, яка не залежить від свідомості суб'єкта пізнання. В результаті цього у кримінально-процесуальних кодексах зазначених держав закріплені принцип повного, всебічного і об'єктивного дослідження всіх обставин справи.

Що стосується концепції істини конвенційної, то, як на мене, вона не має самостійного значення і може розглядатися як різновид процесуальної (формальної) істини, коли суд з дотриманням певної процедури за істину приймає те, про що домовилися сторони, наприклад під час примирення сторін чи укладення угоди про співпрацю чи визнання вини.

Переносячи наведені теоретичні міркування у практичну площину, а інакше і бути не може, оскільки теорія покликана забезпечувати практику, створювати належні умови для реалізації наукових напрацювань у практичній діяльності, зокрема у площину розробки нового проекту КПК України, задамося запитанням: а яку роль повинна відігравати істина у майбутній процесуальній формі кримінального судочинства України?

Як відомо, Україна задекларувала прагнення побудувати нову модель кримінального процесу, яка б ґрунтувалася на засаді змагальності. При цьому, переважна більшість як українських вчених так і практиків стоїть на позиції, щоб зберегти у кримінальному процесі категорію об'єктивної істини, або як принцип процесу, або як мету усього кримінально-процесуального провадження.

Російська Федерація вже зробила вагомий крок до побудови змагальної моделі кримінального процесу, прийнявши у 2001р. новий КПК і не передбачивши у ньому ні принципу встановлення істини (принципу повного, всебічного і об'єктивного дослідження всіх обставин справи), ні встановлення істини як призначення (завдання) кримінального процесу. Такий крок, – відмова від об'єктивної істини, – викликав шквал критики з боку багатьох відомих представників російської кримінально-процесуальної науки, зокрема, І.Л. Петрухіна, С.А. Шейфера, Ю.К. Орлова [9, с.17-29; 10, с.35-42; 11, с.50-56] та ін.

Однак попри їх незаперечний авторитет, з'явилися вчені, котрі почали відходити від концепції об'єктивної істини і говорити про встановлення у кримінальному процесі істини формальної (юридичної, процесуальної).

Зокрема Є.О. Карякін говорить про можливість існування у процесі усіх трьох концепцій істини: об'єктивної, процесуальної (формальної) та конвенційної і необхідність їх використання на практиці разом [1, с.23].

А.А. Кухта в авторефераті своєї докторської дисертації наголошує на «необхідності відкрити концепцію об'єктивної істини для нових уявлень про пізнання і доказування і зробити її постнекласичною теорією об'єктивної істини, у якій би вживались класичні і некласичні уявлення. Новий підхід до визначення судової достовірності повинен ґрунтуватися на принципах змагальності, рівноправності сторін, усності, котрі складають основу сучасної ідеології процесу. Ключове значення для концепції судової істини має поняття «розумні сумніви». Судова істина є оціночною категорією, перш за все оцінка стосується імовірності знання про обставини, котрі стали предметом судового спору. Аксиологічні (ціннісні) міркування характеризують певний психологічний стан суддів – стан переконаності, яка ґрунтується не тільки на раціональних міркуваннях, але й на вірі» [12, с.46-47]. Фактично вчений, хоч і згадує про об'єктивну істину, розробляє положення формальної істини.

Але найбільш категоричною у цьому плані виявилася професор В.О. Лазарева. Вона зазначає: «абсолютної достовірності знання (як і абсолютної істини) не існує, ймовірність помилки в оцінці доказаності обвинувачення, у відповідності знання дійсності, доволі висока. Єдиним механізмом, котрий здатен обмежити суб'єктивізм під час прийняття процесуального рішення і зменшити ризик засудження невинуватих є змагальність кримінального процесу, котра створює умови для контролю за посадовою особою, яка приймає процесуальні рішення у справі. Встановлення істини **не є метою кримінального процесу** (виділено мною, – А.П.), але відображений у вироку, котрий вступив у законну силу, результат кримінального процесу презюмується істинним.» [13, с.40]. При цьому вона погоджується з видатним російським дореволюційним процесуалістом І.Я. Фойницьким, котрий зазначав: «Переконатися в істинності отриманого знання можна, лише співставивши знання з дійсністю, якщо ж це неможливо (а перевірити знання про злочин дослідним шляхом, зрозуміло, неможливо), на зміну істині приходить рішучість прийняти певне міркування за істинне або хибне і покласти його в основу своєї діяльності» [3, с.164]. Як впливає з наведеного, В.О. Лазарева також виступає за відмову від об'єктивної істини і відстоює ідею формальної істини у кримінальному судочинстві.

Як же бути за таких обставин розробникам нового проекту КПК України? Яку концепцію взяти за основу?

Міркування на користь залишення об'єктивної істини у кримінальному процесі України, зводяться, в основному, до того, що встановлення останньої є

необхідною умовою реалізації завдань кримінального судочинства, що істина робить процес цілеспрямованим. Відмова ж від об'єктивної істини призведе до того, що ці завдання не будуть виконуватись, а розслідування кримінальних справ буде носити поверхневий характер, через відсутність обов'язку встановлення істини. За таких обставин принцип справедливості не буде реалізуватись, а кримінальний процес втратить найцінніший орієнтир, та ін.

А які аргументи можна навести проти закріплення об'єктивної істини у кримінальному судочинстві.

Як уже зазначалося вище, Україна задекларувала прагнення побудувати нову модель кримінального процесу, яка б ґрунтувалася на засаді змагальності. Але, як видається, змагальний кримінальний процес, який, з одного боку, виступає найкращою формою об'єктивного дослідження усіх обставин кримінальної справи через змагання сторін, з іншого боку не сумісний із встановленням саме об'єктивної істини. Справа у тому, що суд, виходячи із класичного розуміння змагальності, повинен досліджувати і оцінювати тільки ті докази і матеріали кримінальної справи, котрі навели сторони, інакше він буде сприяти або стороні обвинувачення, або стороні захисту і тим самим порушуватиме ту ж змагальність. Таким чином, руйнуватиметься сама природа змагального процесу, котра передбачає наявність у ньому двох рівноправних сторін та неупередженого суду, котрий буде вирішувати їхній спір, а не встановлювати об'єктивну істину у кримінальній справі.

Крім того, закріплений у ч.1 ст. 22 чинного КПК України обов'язок прокурора, слідчого і особи, яка провадить дізнання вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність, теж суперечить змагальному процесу. Не зовсім характерним для сторони обвинувачення є збирання виправдувальних доказів. Сторона обвинувачення насамперед повинна збирати докази вини обвинуваченого, довести обґрунтованість обвинувачення, а щодо збору виправдувальних доказів, то вона повинна перевірити, чи дійсно таких немає, для того, щоб ще раз переконатись в правильності своєї позиції, а не спрямовувати свою діяльність на збирання виправдувальних доказів, – це функція сторони захисту. Та й якщо брати чинний процес, то на практиці слідчі чи прокурори в силу природи функції обвинувачення, враховуючи такі категорії, як «показники», відповідальність за закриття кримінальних справ тощо, спрямовують свою діяльність саме на збір доказів вини і використовують усі можливі процесуальні і непроцесуальні засоби для того, щоб виправдувальні докази у судовому розгляді не досліджувалися. Наприклад, прокурор може заперечувати проти призначення повторних експертиз, виклику нових свідків, укладати з адвокатом неформальну угоду, про те, що адвокат не вимагатиме витребування нових доказів, а прокурор натомість відмовиться від одного з епізодів обвинувачення та ін..

Більше того, як зазначають окремі вчені, всебічність, повнота і об'єктивність – це лише узагальнюючі терміни для позначення процесуальних засобів, методів, підходів за допомогою яких повинна встановлюватись істина у кримінальній справі [2, с.27]. Звідси можна зробити цілком логічний висновок, що повне, всебічне і об'єктивне дослідження обставин конкретної кримінальної справи ще не означає встановлення у ній істини.

Наступним аргументом проти об'єктивної істини у кримінальному процесі виступає закріплений у Конституції України та у галузевому законодавстві

принцип презумпції невинуватості особи у вчиненні злочину. Серед юридичних властивостей цього принципу вчені виділяють неможливість ґрунтування обвинувального вироку на припущеннях (ч.2 ст.327 КПК України), а також правило, за яким будь-які сумніви трактуються на користь обвинуваченого (підсудного) та можливість постановлення виправдувального вироку у зв'язку з недоведеністю участі підсудного у вчиненні злочину (ч.4 ст.327 КПК України). Власне в останньому випадку істина не встановлюється. І хоча ч.5 ст.327 КПК України за таких обставин передбачає, що якщо при постановленні виправдувального вироку за недоведеністю участі підсудного у вчиненні злочину особа, яка вчинила цей злочин, залишається не виявленою, суд після набрання вироком законної сили виносить ухвалу про направлення справи прокурору для вжиття заходів до встановлення особи, винної у вчиненні цього злочину, на практиці по таких справах винних, як правило, не знаходять.

Ще одним аргументом проти об'єктивної істини у кримінальному судочинстві є те, що законодавець в окремих випадках сам встановлює перепони для її досягнення, а також свідомо визнає, що інколи у кримінальних справах істина не встановлюється.

Зокрема, законодавчо-закріпленою перешкодою до встановлення істини є визначення переліку осіб, котрі користуються свідоцьким імунітетом, як абсолютним так і відносним (ст. 69 КПК України). І хоча відсутність їхніх показань можна компенсувати іншими зібраними по справі доказами, на практиці інших доказів часто дуже мало або немає взагалі.

Щодо свідомої фіксації законодавцем не встановлення істини у кримінальних справах, то таким прикладом є можливість перегляду судових рішень у кримінальних справах за нововиявленими обставинами, у зв'язку з фальсифікацією доказів, неправильністю перекладу, а також показань свідка, потерпілого, обвинуваченого, підсудного, висновку і пояснень судового експерта, на яких ґрунтується вирок; зловживаннями прокурора, дізнавача, слідчого чи суддів під час провадження у справі. Зрозуміло, що за наявності таких підстав для перегляду вироку, який набрав законної сили, а інколи вже був виконаний, істина встановлена не була.

В окремих випадках законодавець і не вимагає встановлення об'єктивної істини взагалі, виходячи із міркувань доцільності. Зокрема, це має місце при закритті кримінальних справ у зв'язку з примиренням потерпілого з обвинуваченим як у справах приватного так і публічного обвинувачення (п.6 ч.1 ст.6, п.2 ч.1 ст. 7-1 КПК України), у зв'язку з спливом строків давності (п.5 ч.1 ст.7-1 КПК України), при недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні злочину (п.2 ст.213 КПК України); при розгляді кримінальної справи судом за спрощеною процедурою судового розгляду (ч.3 ст.299 КПК України).

І останнім аргументом проти об'єктивної істини у кримінальному процесі, є неможливість її встановлення взагалі. Як відомо, під об'єктивною істиною розуміють таку сукупність знань про дійсність, яка правильно її відображає і не залежить від свідомості суб'єкта пізнання. А чи можлива така незалежність суб'єкта пізнання від самого себе? Відповідь очевидна – неможлива, оскільки згідно положень філософії, пізнання – це процес цілеспрямованого, активного відображення дійсності саме у свідомості людини, зумовлений суспільно-історичною практикою людства. Крім того, як вже згадувалося вище, критерієм істинності знання може бути його перевірка дослідним шляхом, шляхом співставлення знання про дійсність з самою дійсністю, що, як зазначали І.Я. Фойницький та В.О. Лазарева, у кримінальному процесі також неможливо.

Більше того, як стверджує А.А. Кухта, «кримінально-процесуальне пізнання не є процесом відображення об'єктивної реальності, це не просте зняття, накопичення і наступне використання інформації. Воно є отриманням вірогідного уявлення про подію на основі даних чуттєвого досвіду, осмисленого, усвідомленого в категоріях права, культури, тобто в певній системі. Фактичне знання – це не копія у свідомості суб'єкта предмета дійсності, а її модель, тобто це дані емпірики, помножені на інтелект.» [12, с.22]. На підтвердження викладеного він наводить ще такі аргументи за результатами проведеного анкетування і дослідження чинників, які впливають на оцінку значущості доказової інформації різними учасниками процесу: «На думку слідчих, на силу доказу впливають такі суб'єктивні чинники, як "якість, своєчасність проведення слідчої дії" (40,1%), "професіоналізм слідчого" (22,6%), "дотримання вимог закону при фіксації доказу" (36,7%), "пасивність процесуального супротивника" (0,6%). З опитаних суддів 28% визнали, що в ході ознайомлення з матеріалами кримінальної справи у них формується попередня думка про винність підсудного, а 63% опитаних суддів заявили, що при складанні вироку використовують обвинувальний висновок, обвинувальний акт, наданий їм в електронному вигляді. Опитані судді вказали, що сила судового доказу залежить від таких чинників, як "ефективність його представлення" (20%), "довіри судді до юриста, який представляє цей доказ" (6%), "довіри судді до джерела доказу" (68%), "нездатність учасника судового слідства піддати критичному дослідженню доказ, представлений супротивником" (8%), "негативне враження від особи свідка, експерта, підсудного та інших, хто свідчить" (4%).» [12, с.23].

Як видається, складно не погодитися з наведеними аргументами. Дійсно, пізнання у кримінальному процесі носить надзвичайно суб'єктивний характер. Це пов'язано насамперед з тим, що суб'єктами такого пізнання виступають самі люди, і пізнання вони здійснюють завжди опосередковано. Так свідки, потерпілі чи обвинувачені суб'єктивно відтворюють відомі їм обставини (враховуючи їхній емоційний стан, мовленнєвий рівень розвитку, стан пам'яті та ін.), слідчий суб'єктивно їх сприймає, фіксує і оцінює (беручи до уваги наведене вище, а також рівень його інтелекту та професіоналізму), ознайомлюючись з поданими матеріалами кримінальної справи, зібрані у ній відомості суб'єктивно оцінює й суддя. Слідчий і суддя суб'єктивно оцінюють також і речові докази і документи.

Таким чином, з наведеного можна зробити висновок про неможливість встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі апіорі в силу особливостей людського пізнання, котре не може бути позбавлене суб'єктивного фактору.

Що ж до ціннісного критерію, орієнтира, яким виступала об'єктивна істина у кримінальному судочинстві, такий повинна перебрати на себе істина формальна (процесуальна). Під останньою потрібно розуміти те, що встановив суд у змагальному процесі, за умови дотримання відповідної процедури.

1. Карякин Е.А. Теоретические и практические проблемы формирования истины по уголовному делу в суде первой инстанции. – М.: «Юрлитинформ», 2009.
2. Прилуцький П.В. Концепція проблеми істини у кримінальному процесі України: Монографія. – Сміла, КВП, 2006.
3. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства: В 2т. – Санкт-Петербург: Издательство «Альфа», 1996. - Т.ІІ.
4. Михайловский И.В. Основные принципы организации уголовного суда. – Спб., 1914.
5. Случевский В.К. Учебник русского уголовного процесса. – Спб., 1913.

6. Вышинский А.Я. Проблема оценки доказательств в советском уголовном процессе. // Социалистическая законность. – 1936. – №7.
7. Голунский С.А. О вероятности и достоверности в уголовном суде. // Проблемы уголовной политики. Кн.IV. – М.,1937.
8. Курьлев С.В. О достоверности и вероятности в правосудии. // Правоведение. – 1968. – № 1.
9. Петрухин И.Л. Концептуальные основы реформы уголовного судопроизводства в России // Государство и право. – 2002. – №5.
10. Шейфер С.А. Обновление правовой регламентации доказывания по УПК РФ: шаг вперед? // Государство и право. – 2004. – №12.
11. Орлов Ю.К. Проблемы истины в уголовном процессе. // Государство и право. – 2007. – №3.
12. Кухта А.А. Доказывание истины в уголовном процессе: автореф. дисс. на соиск. ученой степени докт. юрид. наук: специальность 12.00.09 – уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность. – Нижний Новгород, 2010.
13. Лазарева В.А. Доказывание в уголовном процессе: учебно-практич. пособие. – М.: Высшее образование, 2009.

PROBLEMS OF ESTABLISHING THE TRUTH IN CRIMINAL CASES

Andriy Pavlyshyn

The article is devoted to the issues of establishing the truth in criminal cases. Both classic and modern approaches to understanding the truth in criminal proceedings are analyzed, as well as the latest trends in knowledge and practical materials. On this basis, the author comes to the conclusion that it's impossible to establish the objective truth in the criminal case in practice, and thus, the objective truth has to be substituted for the formal (or procedural) truth.

Key terms: truth, knowledge, objective truth, formal truth.

PROBLEMY USTALENIA PRAWDY W SPRAWACH KARNYCH

Andrij Pawlyszyn

*docent katedry procesu karnego i kryminalistyki
Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu imienia Iwana Franki,
doktor prawa*

Problemom dowodzenia w nauce karno procesowej poświęcona jest pilna uwaga naukowców-prawników, a także pracowników organów ścigania i sądów. Lecz ponieważ taka działalność jest wieloaspektowa i wymaga ciągłego doskonalenia, w oparciu o rzeczywisty stan przestępczości, jej dynamiki, problemu poprawy działalności karno procesowej i dowodzenia w szczególności nie mogą tracić swojej aktualności. Przy tym należy wziąć pod uwagę tę okoliczność, że warunkiem koniecznym dla skutecznej realizacji przez sądy i organy ścigania postępowania karnego jest organizacja ich pracy na podstawie naukowej. To z kolei wymaga od nauki karno procesowej głębokiego studium problemów teoretycznych i praktycznych, które występują w praktyce sądowniczej. Jednocześnie ciągle nagromadzenie wielkiego materiału empirycznego, pewne teoretyczne uogólnienia otrzymane w procesie walki z przestępczością, a także rozwój nauk przyrodniczych i technicznych, które tworzą nowe koncepcje o poznaniu i proponują nowe metody poznania, które wchodzą w naukę procesu karnego, obiektywnie prowadzą do jakościowych zmian w tej nauce. Wszystko to rodzi potrzebę pogłębionego badania teoretycznych problemów procesu karnego, ponieważ bez opracowania metodologicznych podstaw tej dziedziny wiedzy nie można przewyżczyć trudności o charakterze teoretycznym i stosowanym, które pojawiają się w działalności organów ścigania i sądów. Do takich problemów oczywiście można zaliczyć badanie pytania prawdy w sądownictwie karnym.

Mając na uwadze powyższe oraz fakt, że na Ukrainie nadal trwa praca nad przygotowaniem projektu nowego kodeksu postępowania karnego, wydaje się za celowe jeszcze raz skupić się na problemie prawdy w sądownictwie karnym z perspektywy dnia dzisiejszego.

Jak wiadomo, różnym rodzajom (typom, modelom) procesu karnego charakterystyczna jest своя procesowa forma. Generalnie wszystkie rodzaje procesu można podzielić na trzy typy: śledczo-dochodzeniowy, konkurencyjny oraz zmieszany z przewagą śledczo-dochodzeniowych lub konkurencyjnych elementów. W rzeczywistości funkcjonują dwa z nich: konkurencyjny oraz mieszany typ procesu karnego z odpowiednimi cechami.

Procesowa forma każdego z przytoczonych typów procesu karnego opiera się na możliwości ustalenia prawdy w sprawach karnych. Nie zaprzeczając istnienia prawdy w ogóle, forma procesowa konkurencyjnego i mieszanego procesu, oparta jest na różnym rozumieniu prawdy w kategoriach filozoficznych i prawnych.

Nie zwracając osobno uwagi na filozoficzne podejścia do rozumienia prawdy, ponieważ to wykracza poza obręb niniejszego badania zauważę, że w teorii procesu karnego istnieją trzy koncepcje rozumienia prawdy: koncepcja prawdy obiektywnej, koncepcja procesowej (formalnej) prawdy oraz koncepcja konwencyjnej prawdy [1, S. 18-22].

W procesie konkurencyjnym (kraje z anglosaskim systemem prawa oraz niektóre inne z kontynentalnym systemem prawa, zwłaszcza, Europy Zachodniej oraz Centralnej) procesowa forma oparta jest na koncepcji procesowej (formalnej) prawdy. Przedstawiciele szkół naukowych procesu konkurencyjnego zauważają, że prawda w

sprawach karnych jest wynikiem poznania subiektywnego, zależy od wielu subiektywnych czynników subiekta poznania – śledczego, prokuratora, sądu i zaprzeczają możliwość ustalenia obiektywnej prawdy. W związku z tym znany francuski procesualista XIX wieku Eli odnotował: “zamiast obiektywnej prawdy sędzia może osiągnąć wyłącznie subiektywne przekonanie, a celem procesu karnego jest “pełne ukazanie prawdy sądowej”, “człowiekowi nie jest dana możliwość osiągnięcia absolutnej wiarygodności; ona zadowala się względną wiarygodnością, którą ona osiąga tylko przez wszystkie słabości i niedoskonałość, które ją przygnębiają i dręczą... Jedyne, co można wymagać od ludzkiego wymiaru sprawiedliwości – to rzetelne badanie i mądra pewność” [2, S. 64]. Podobne opinie wyrażali prawie wszyscy rosyjscy przedrewolucyjni procesualiści (I.J. Fojnyckij, I.W. Mychajlowski, W.K. Sluczewskij) [3, S. 164-166; 4; 5, S. 397] oraz niektórzy radzieccy (A.J. Wyszynskij, S.A. Holuński, S.W. Kuryljow) [6, S. 33-36; 7, S. 61-62; 8, S. 63-74]. W wyniku prawda w konkurencyjnym procesie karnym jest rozumiana jako to, co ustalił sąd w rezultacie rozpatrywania sprawy z odpowiednią wiarygodnością (prawdopodobieństwem), w razie braku mądrych wątpliwości dla przeciwnego wniosku. Jednak generalnie prawda nie odgrywa pewnej szczególnej roli w konkurencyjnym procesie karnym, ustępując racjonalności.

Dla mieszanego procesu karnego, który istniał na terenach byłej przestrzeni radzieckiej, oraz z pewnymi zmianami w stronę konkurencyjności istnieje w państwach przestrzeni postradzieckiej do dzisiaj, zwłaszcza na Ukrainie, procesualna forma oparta jest na podstawie koncepcji obiektywnej prawdy. Ona z kolei opiera się na materialistycznej dialektyce, zgodnie z którą, ponieważ materia ma zdolność do odzwierciedlenia, a osoba może poznać te odzwierciedlenia w sposób obiektywny, w procesie karnym może poznać obiektywną prawdę, która nie zależy od świadomości podmiotu poznania. W wyniku tego w kodeksach postępowania karnego wymienionych państw ustalona jest zasada pełnego, wszechstronnego oraz obiektywnego badania wszystkich okoliczności sprawy.

Co dotyczy zaś koncepcji konwencyjnej prawdy, według mojej opinii, ona nie ma znaczenia samodzielnego i może być rozpatrywana jako rodzaj procesowej (formalnej) prawdy, kiedy sąd dotrzymując się pewnej procedury przyjmuje jako prawdę to, o czym były umówione strony, na przykład podczas pogodzenia stron lub zawarcia umowy o współpracy lub uznanie winy.

Przenosząc te rozważania teoretyczne na poziom praktyczny, inaczej nie może być, ponieważ teoria ma na celu zapewnienie praktyki oraz stworzenie odpowiednich warunków do realizacji osiągnięć naukowych w działalności praktycznej, w szczególności w stronę opracowania nowego projektu KPK Ukrainy. Zadamy sobie pytanie: jaką rolę powinna odgrywać prawda w przyszłej procesowej formie sądownictwa karnego na Ukrainie?

Wiadomo, że Ukraina zadeklarowała zamiar stworzenia nowego modelu postępowania karnego, który byłby oparty na zasadzie konkurencji. Przy tym, przeważająca większość ukraińskich naukowców i praktyków dotrzymuje się pozycji, żeby zachować w procesie karnym kategorię obiektywnej prawdy, lub jako zasadę procesu lub jako cel całego postępowania karnego.

Rosyjska Federacja już zrobiła wielki krok do budowania konkurencyjnego modelu procesu karnego, wprowadzając w życie w 2001 roku nowy KPK i nie przewidując w nim ani zasady ustalenia prawdy (zasady pełnego, wszechstronnego i obiektywnego badania wszystkich okoliczności sprawy), ani ustalenia prawdy jako zadania procesu karnego. Taki krok – odmowa od obiektywnej prawdy – wywołał nawałę krytyki ze strony wielu znanych przedstawicieli rosyjskiej nauki karno procesowej, zwłaszcza,

I.L.Petruchina, S.A. Szejfera, J.K. Orłowa [9, S. 17-29; 10, S. 35-42; 11, S. 50-56] oraz innych.

Jednak mimo ich niepodważalnego autorytetu, pojawili się naukowcy, którzy zaczęli odchodzić od pojęcia obiektywnej prawdy i mówić o ustaleniu formalnej (prawnej, proceduralnej) prawdy w postępowaniu karnym.

Mianowicie J.O. Kariakin mówi o możliwości istnienia w procesie wszystkich trzech koncepcji prawdy: obiektywnej, procesowej (formalnej) oraz konwencyjnej i istnieje konieczność ich połączenia w praktyce [1, S. 23].

A.A. Kuchta w autoreferacie pracy habilitacyjnej podkreśla “konieczność ustalenia koncepcji obiektywnej prawdy dla nowych wyobrażeń o poznaniu i dokazywaniu i zrobić ją postnieklasyczną teoria obiektywnej prawdy, w której używano klasyczne i nieklasyczne wyobrażenia. Nowe podejście do określenia sądowej wiarygodności powinno opierać się na zasadach konkurencyjności, równoprawności stron, ustności, które są podstawą współczesnej ideologii procesu. Kluczowe znaczenie dla koncepcji prawdy sądowej ma pojęcie “mądre wątpliwości”. Prawda sądowa jest kategorią szacunkową, ocena najpierw dotyczy prawdopodobieństwa wiedzy o okolicznościach, które stały się przedmiotem sporu sądowego. Aksjologiczne (wartościowe) rozmyślenia charakteryzują pewny stan psychiczny sędziów – stan przekonania, oparty nie tylko na przesłankach racjonalnych, lecz na wierze” [12, S. 46, 47]. W rzeczywistości, naukowiec, choć wspomina o obiektywnej prawdzie, opracowuje pozycje formalnej prawdy.

Ale najbardziej kategorię w tej dziedzinie jest profesor W.O. Lazarewa. Ona zaznacza: “absolutnej wiarygodności wiedzy (jak i absolutnej prawdy) nie istnieje, możliwość błędu w ocenie dowodowości oskarżenia, w odpowiedniości wiedzy rzeczywistości, jest dość wysoka. Jedynym mechanizmem, który może ograniczyć subiektywność podczas podejmowania decyzji proceduralnych i zmniejszyć ryzyko osądzenia niewinnych jest konkurencyjność procesu karnego, która stwarza przesłanki dla kontroli osoby urzędowej, która podejmuje decyzje proceduralne w sprawie. Ustalenie prawdy **nie jest celem procesu karnego** (wydzielono przeze mnie – A.P.), lecz odzwierciedlony w wyroku, który nabrał mocy prawnej, wynik procesu karnego presumuje się prawdziwym” [13, S. 40]. Przy tym ona zgadza się ze znanym porewolucyjnym procesualistą I.J. Fojnyckym, który zauważył: “Przekonać się w prawdziwości otrzymanej wiedzy można wyłącznie przez zestawienie wiedzy z rzeczywistością, jeżeli to nie jest możliwe (a sprawdzić wiedzę o przestępstwie drogą badania, oczywiście, niemożliwie), na zmianę prawdzie przychodzi stanowczość uznania pewnego rozmyślenia jako prawdziwego lub nieprawdziwego i usytuowania go w podłożu swojej działalności” [3, S. 164]. Jak wypływa z wyżej powiedzianego, W.O. Lazarewa również występuje za wyrzeczenie się obiektywnej prawdy i podtrzymuje idee formalnej prawdy w sądownictwie karnym.

Co mają robić w takim wypadku naukowcy, opracowujący nowy projekt KPK Ukrainy? Jaką koncepcję przyjąć za podstawę?

Rozmyślenia na korzyść zostawienia obiektywnej prawdy w procesie karnym Ukrainy sprowadzają się najpierw do tego, że ustalenie ostatniej jest koniecznym warunkiem realizacji zadań sądownictwa karnego, że prawda robi proces ukierunkowanym. Wyrzeczenia się obiektywnej prawdy spowoduje to, że te zadania nie będą wykonywane, a śledztwo spraw karnych będzie mieć powierzchowny charakter, przez nieobecność obowiązku ustalenia prawdy. Za takich okoliczności zasada sprawiedliwości nie będzie realizowana, a proces karny straci najcenniejszy punkt orientacyjny.

Jakie argumenty można przytoczyć przeciwko ustaleniu obiektywnej prawdy w sądownictwie karnym.

Jak wspomniano wyżej, Ukraina zadeklarowała pragnienie pobudować nowy model procesu karnego, oparty na zasadzie konkurencyjności. Lecz jak się wydaje, konkurencyjny proces karny, który, z jednej strony, występuje najlepszą formą badania obiektywnego wszystkich okoliczności sprawy karnej poprzez konkurencyjność stron, z innej zaś jest sprzeczny z ustaleniem mianowicie obiektywnej prawdy. Rzecz w tym, że sąd, powołując się na klasyczne rozumienie konkurencyjności, powinien badać i oceniać wyłącznie te dowody i materiały sprawy karnej, które zostały przedstawione przez strony, inaczej on będzie sprzyjać albo stronie oskarżenia, lub stronie obrony i takim sposobem naruszy samą konkurencyjność. Tak więc będzie niszczone sama przyroda konkurencyjnego procesu, która przewiduje obecność w nim dwóch równoprawnych stron i niezawisłego sądu, który będzie rozstrzygać ich spór, a nie ustalać obiektywną prawdę w sprawie karnej.

Oprócz tego, ustalony w cz. 1 art. 22 czynnego KPK Ukrainy obowiązek prokuratora, śledczego i osoby, która prowadzi dochodzenie zastosować wszystkich przewidzianych ustawą środków dla szczegółowego, wyczerpującego i obiektywnego zbadania faktów sprawy, wykryć te okoliczności, które demaskują lub usprawiedliwiają oskarżonego, również jest sprzeczne konkurencyjności procesu. Nie jest typowym dla strony oskarżenia zbieranie usprawiedliwiających dowodów. Strona oskarżenia najpierw powinna zbierać dowody winy oskarżonego, a co dotyczy zbierania usprawiedliwiających dowodów, to ona musi sprawdzić, czy ich naprawdę nie ma, dla tego, żeby jeszcze raz przeświadczyć się w prawidłowości swojej pozycji, a nie kierować swoją działalność na zbieranie usprawiedliwiających dowodów – to jest funkcja strony obrony. Jeżeli brać pod uwagę czynny proces, to na praktyce śledczy lub prokurator według przyrody funkcji oskarżenia, uwzględniając takie kategorie jak “wskaźniki”, odpowiedzialność za zamknięcie spraw karnych, kierują swoją działalność na zbieranie dowodów winy i wykorzystują wszystkie możliwe procesowe oraz nieprocesowe środki dla tego, żeby usprawiedliwujące dowody w procesie sądowym nie były badane. Na przykład, prokurator może zaprzeczać przeciwko przeznaczaniu powtórnej ekspertyzy, wywoływaniu nowych świadków, zawierać z adwokatem nieformalną umowę o tym, że adwokat nie będzie wymagał zażądania nowych dowodów, a prokurator natomiast odmówi się od jednego z fragmentów oskarżenia itd.

Poza tym, jak twierdzą niektórzy naukowcy, wszechstronność, kompletność i obiektywizm – to tylko uogólniające terminy odnoszący się do proceduralnych środków, metod, koncepcji, przez które należy ustalać prawdę w sprawie karnej [2, S. 27]. Tak więc można zrobić dość logiczny wniosek, że kompletne, dokładne i obiektywne zbadanie okoliczności danej sprawy karnej nie oznacza jeszcze ustanowienia w niej prawdy.

Następnym argumentem przeciwko obiektywnej prawdzie w postępowaniu karnym występuje utrwalona w Konstytucji Ukrainy oraz w ustawodawstwie branżowym zasada presumpcji niewinności osoby w dokonaniu przestępstwa. Wśród cech prawniczych tej zasady uczeni wyodrębniają niemożliwość opierania się oskarżającego wyroku na przypuszczeniach (cz. 2 art. 327 KPK Ukrainy), a także zasada, według której wszelkie wątpliwości są traktowane na korzyść oskarżonego (podsądnego) oraz możliwość uchwały usprawiedliwiającego wyroku w związku z brakiem udowodnienia udziału oskarżonego w popełnieniu przestępstwa (cz. 4 art. 327 KPK Ukrainy). W tym ostatnim przypadku, prawda nie jest ustalana. I chociaż cz. 5 art. 327 KPK Ukrainy w takich okolicznościach przewiduje, że jeżeli w razie uchwały usprawiedliwiającego wyroku w związku z brakiem udowodnienia udziału oskarżonego w popełnieniu przestępstwa osoba, która popełniła przestępstwo, nie jest znaleziona, po nabraniu prawomocności

wyroku, sąd wynosi uchwałę o skierowaniu sprawy prokuratorowi w celu podjęcia środków dla ustalenia osób winnych w tej zbrodni, na praktyce po takich sprawach sprawca, zazwyczaj, nie zostaje znaleziony.

Jeszcze jednym argumentem przeciwko obiektywnej prawdzie w sądownictwie karnym jest to, że ustawodawca w pewnych wypadkach sam stwarza przeszkody dla jej osiągnięcia, a także świadomie wyznaje, że czasami w sprawach karnych prawda nie może być ustalona.

W szczególności, ustawodawczo utrwaloną przeszkodą do ustalenia prawdy jest określenie listy osób, którzy korzystają z bezwzględnego i względnego immunitetu świadka (art. 69 KPK Ukrainy). I chociaż brak ich świadczeń można kompensować innymi zebranymi w sprawie dowodami, na praktyce innych dowodów często jest zbyt mało lub w ogóle nie ma.

Co zaś dotyczy świadomej fiksacji przez ustawodawcę nie ustalenia prawdy u sprawach karnych, to takim przykładem jest możliwość ponownego rozpatrzenia sądowych decyzji w sprawach karnych według nowo okazanych okoliczności, w związku z fałszowaniem dowodów, nieprawidłowością tłumaczenia, a także zeznań świadka, ofiary, oskarżonego, wniosku i tłumaczeń eksperta sądowego, na których oparty jest wyrok; nadużycia prokuratora, sędziów lub śledczego w trakcie postępowania. Oczywiście, że przy obecności takich podstaw dla ponownego rozpatrzenia wyroku, który nabrał prawomocności, a czasem już został wykonany, prawda nie została ustalona.

W pewnych wypadkach ustawodawca nie wymaga ustalenia obiektywnej prawdy, myśląc racjonalnie. W szczególności to się przejawia przy zamknięciu spraw karnych w związku z pojednaniem ofiary i oskarżonego w przypadku oskarżenia zarówno prywatnego i publicznego (p.6 cz.1 art.6, p.2 cz.1 art. 7-1 KPK Ukrainy), w związku z upływem terminu przedawnienia (p.5 cz.1 art.7-1 KPK Ukrainy), przy braku dowodów udziału oskarżonego w popełnieniu przestępstwa (p.2 art.213 KPK Ukrainy); przy rozpatrywaniu sprawy karnej przed sądem według uproszczonego procesu sądowego (cz.3 art.299 KPK Ukrainy).

Ostatnim argumentem przeciwko obiektywnej prawdzie w procesie karnym jest niemożliwość jej ustalenia w ogóle. Obiektywna prawda to całokształt wiedzy o rzeczywistości, która regularnie odzwierciedla ją i nie zależy od świadomości subiekta poznania. A czy możliwa jest taka niezależność subiekta poznania od samego siebie? Odpowiedź jest jasna – niemożliwa, ponieważ według zasad filozofii, poznanie – to proces ukierunkowanego, aktywnego odzwierciedlenia rzeczywistości mianowicie w świadomości człowieka, uwarunkowany społeczno historyczną praktyką człowieczeństwa. Oprócz tego, jak było już wspomniano wyżej, kryterium prawdziwości może być jego weryfikacja drogą badawczą, drogą zestawienia wiedzy o rzeczywistości z samą rzeczywistością, co, jak uważali I.J. Fojnyckij oraz W.O. Lazarewa, w procesie karnym nie jest możliwe.

Według opinii A.A. Kuchty, “poznanie karno procesowe nie jest procesem odzwierciedlenia obiektywnej rzeczywistości, to nie jest prosty odbiór, nagromadzenie i wykorzystanie informacji. Ono jest uzyskaniem wiarygodnego przedstawienia o wydarzeniu na podstawie danych doświadczenia zmysłowego, świadomego, uświadamianego w kategoriach prawa, kultury, tj. w pewnym systemie. Faktyczna wiedza – to nie jest kopia w świadomości subiekta przedmiotu rzeczywistości, a jej model, czyli to dane empiryczne, pomnożone na intelekt” [12, S. 22]. Na potwierdzenie powiedzianego wyżej on przytacza jeszcze takie argumenty według wyników przeprowadzonej ankiety i badania czynników, wpływających na ocenę znaczenia informacji popartej dowodami różnymi uczestnikami procesu: “Według mniemania

śledczych, na siłę dowodów wpływają takie subiektywne czynniki, jak “jakość, odpowiedni czas przeprowadzenia działania śledczego” (40,1%), “profesjonalizm śledczego” (22,6%), “dotrzymanie wymogom ustawy przy fiksacji dowodu” (36,7%), “pasywność przeciwnika procesowego” (0,6%). Z przepytanych sędziów 28 % wyjawili, że podczas lektury sprawy karnej stworzyli wstępne opinie na temat winy oskarżonego, a 63% przepytanych sędziów oznajmili, że przy sporządzaniu wyroku oni wykorzystują wniosek oskarżenia, akt oskarżenia, przekazany im drogą elektroniczną. Przepytani sędziowie wskazali, że moc dowodu sądowego zależy od takich czynników, jak “efektywność jego reprezentowania” (20%), “zaufania sędziemu do prawnika, który przedstawia ten dowód” (6%), “zaufania sędziemu do źródła dowodu” (68%), “niezdolność uczestnika śledztwa sądowego poddać krytycznemu badaniu dowód, przedstawiony przeciwnikom (8%), “negatywne wrażenie od osobowości świadka, eksperta, oskarżonego lub innych osób dających zeznania (4%) [12, S.23].

Trudno jest oponować tym argumentom. Oczywiście poznanie w procesie karnym nosi bardzo subiektywny charakter. To jest powiązane najpierw z tym, że subiektami takiego poznania występują sami ludzie, i poznanie realizują zawsze pośrednio. Tak świadkowie, poszkodowani lub oskarżeni subiektywnie odtwarzają znane im okoliczności (biorąc pod uwagę ich stan emocjonalny, poziom językowy, stan pamięci itd.), śledczy odbiera ich subiektywnie, utrwała i ocenia (biorąc pod uwagę zaznaczone wyżej, a także poziom jego intelektu i profesjonalności), zapoznając się z podanymi materiałami sprawy karnej, zebrane w niej informacje ocenia subiektywnie również sędzia. Śledczy i sędzia w sposób subiektywny oceniają również dowody rzeczowe i dokumenty.

Tak więc można wnioskować o niemożliwości ustalenia obiektywnej prawdy w sprawie karnej a priori biorąc pod uwagę osobliwości poznania ludzkiego, które nie może być pozbawione subiektywności.

Jeśli chodzi o kryterium wartości, punktu orientacyjnego, którym występowała prawda obiektywna w procesie karnym, to takim musi być prawda formalna (proceduralna). Pod ostatnią należy rozumieć to, że sąd wyznaczył w konkurencyjnym procesie z dotrzymanywaniem odpowiedniej procedury.

1. Kariakin E.A. Teoretyczne i praktyczne problemy kształtowania prawdy w sprawie karnej w sądzie pierwszej instancji. – M.: “Jurlitinform”, 2009.
2. Pryluzkyj P.W. Koncepcja problemu prawdy w postępowaniu karnym Ukrainy: Monografia. – Smila, KWP, 2006.
3. Fojnyckij I.J. Kurs sądownictwa karnego. W dwóch tomach. – Sankt Petersburg: Wydawnictwo “Alfa”. 1996. – T.II.
4. Mychajlowskij I.W. Podstawowe założenia organizacji sądu karnego. – Spb, 1914.
5. Sluczewskij W.K. Podręcznik rosyjskiego postępowania karnego. – Spb, 1913.
6. Wszyński A.J. Problem oceny dowodów w radzieckim postępowaniu karnym // Socjalistyczna zakonność. – 1936. - №7.
7. Holuński S.A. O prawdopodobieństwie i wiarygodności w sądzie karnym // Problemy polityki karnej. Kn. IV. – M., 1937.
8. Kuryłjow S.W. O prawdopodobieństwie i wiarygodności w sądownictwie // Prawoznawstwo. – 1968. – № 1.
9. Petruchin I.L. Konceptualne podstawy reformy sądownictwa karnego w Rosji // Państwo i prawo. – 2002. – №5.
10. Szejfer S.A. Aktualizacja regulacji prawnych dowodzenia według KPK: Krok do przodu? // Państwo i prawo. – 2004. – №12.

11. Orłow J.K. Problemy prawdy w postępowaniu karnym // Państwo i prawo. – 2007. – №3.
12. Kuchta A.A. Dowodzenie prawdy w postępowaniu karnym: autoreferat pracy habilitacyjnej: specjalność 12.00.09 – postępowanie karne, kryminalistyka. – Niżny Nowogród, 2010.
13. Lazarewa W.A. Dowodzenie w procesie karnym: podręcznik. – M.: Szkolnictwo wyższe, 2009.